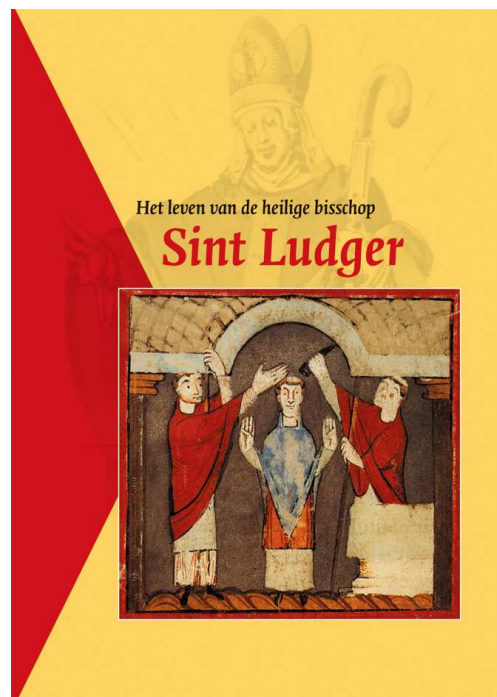

Een vergeten heilig uit de buurt, de missionaris Liudger 742-809

Henk Michielse

Dat er een heilige Ludger of Ludgerus bestaat, wist ik al in m'n vrome Brabantse jeugd. Mijn Spectrum-missaal vermeldt in het deel *Het feesteigen van de Nederlandse bisdommen* zijn feestdag in de rang 'dubbel' op 26 maart. In 18 regels worden de belangrijkste gegevens uit zijn leven aangegeven, zoals zijn geboorte in Zuilen, zijn opvoeding in Utrecht en zijn bekeringsarbeid onder Friezen en Saksen. Ik moet dat toentertijd wel gelezen hebben – ik was dol op de historische stukjes bij de heiligenfeesten – maar erg veel indruk had deze sint op mij toch niet gemaakt. Pas toen ik tussen Vecht en Eem was komen wonen, ontdekte ik bij stukken en beetjes zijn werkelijke betekenis. Bijvoorbeeld, dat hij een uitgestrekt landgoed bezat dat van Zuilen tot Muiden reikte; dat hij in Werinon (Nederhorst den Berg) een kerk bouwde die de moederkerk werd van Muiden, Naarden, Loenen en Weesp; dat hij de stichter was van de abdij Werden en dat Muiden en Naarden rond 900 voor het eerst genoemd werden in de bezittingenlijst van die abdij. Niet voor niets wordt Liudger (of Ludger naar de Latijnse vorm Ludgerus) vermeld in de *Historische Canon tussen Vecht & Eem* bij het venster over de kerstening en opent de *Historische Canon Nederhorst den Berg* met het venster *Werinon. Liudger en de Berg Ter Horst*. Desondanks heeft de heilige binnen Nederland nooit erg veel verering ondervonden, in tegenstelling tot het bisdom Münster, waarvan hij de eerste bisschop was. Daarom is het buitengewoon aardig, dat Verloren in Hilversum 1200 jaar na zijn dood het enige Middelnederlandse heiligenleven (vita) van Liudger heeft uitgegeven, aangevuld met een hedendaagse hertaling en een informatieve inleiding door Ludo Jongen en met een *Ten geleide* van de Duitse Liudgerspecialist prof. dr. Arnold Angenendt.¹

De omslag van het boek van Ludo Jongen (de afbeelding van Liudger komt uit de handschriftenafdeling van de Staatsbibliothek zu Berlin).

Leven en werk van Liudger

Over de plaats waar Liudger rond 742 werd geboren, is – zoals wel vaker gebeurt rond vroeg-middeleeuwse kwesties – wat gesteggeld. Het eerste *Vita Sancti Liudgeri* van Altfried, neef van Liudger en een van zijn opvolgers als abt van Werden en bisschop van Münster, noemt *Suabsna iuxta Trajectum* (Suabsna bij Utrecht) als geboorteplaats. In de bezittingenlijst van de abdij Werden van rond 900 wordt terloops gesproken over *Suecson ubi natus est sanctus Liudgerus* (Suecson waar Sint Liudger is geboren). Over het algemeen wordt Suabsna/Suecson gezien als Zuilen, of nog precieser Zwesen ten westen van Utrecht.

² Desniettemin veronderstelde de vroegere bestuurssecretaris van TVE (1970-1974) Klaas Sierksma in zijn boek *Liudger, Thiadgrimszoon. Leven en voortleven van een Christus-prediker* (1995), dat Liudger was geboren in Ruwiel, in de buurt van Breukelen.³ Maar Ludo

Jongen blijft terecht bij de klassieke opvatting. Sierksma baseerde zich op een zestiende-eeuwse bron, terwijl Altfried familieleden en tijdgenoten van Liudger heeft geraadpleegd en in Werden na 50 jaar de herinnering aan de eerste abt nog levendig zal zijn geweest. Altfried schrijft zelf: *Ik ben niet in staat volledig de voorbeeldige daden van de heilige Liudger te beschrijven, omdat ik ze niet met eigen ogen heb gezien. Ik ken ze slechts van horen zeggen, uit de getuigenis van mensen die hem als kind hebben gekend en die door hem zijn opgevoed, te weten zijn broer bisschop Hildegimus en zijn neef bisschop Gerfridus, en verder zijn zus, de godgewijde vrouwe Heriburga, en van zijn eerwaarde priesters Alubertus, Atingus en Thiatbardus.*

In de Canon van TVE staat, dat Liudger afkomstig was uit Werinon (Nederhorst den Berg). Dat klopt dus niet helemaal, maar Werinon behoorde wel tot Liudgers familiebezit, dat vermoedelijk afkomstig was van Adelburga, zijn grootmoeder van moederskant. Jongen heeft het, afgezien van de geboorteplaats, niet over deze regionale connectie, maar dankzij Els van Damme en anderen in TVE zijn we er inmiddels wel mee vertrouwd. In het noorderportaal van de Willibrordskerk van Nederhorst den Berg staat het raadselachtige onvolledige Latijnse randschrift, dat vertaald zoveel betekent als *Wie zich naar deze zaal begeeft, bidde voor de zaligheid van Atelburga (-)*. Men veronderstelt, dat Adelburga of Liudger in haar naam een voorganger van het twaalfde-eeuwse kerkgebouw heeft gesticht en dat de bouwers van de huidige kerk door die van vroeger daterende deurstijl te gebruiken de stichters hebben willen gedenken. Zoals gezegd schonk Liudger, in 799, Werinon en zijn andere bezittingen in onze streken aan de door hem gestichte abdij van Werden.⁴

Een deel van het raadselachtige randschrift op de deurstijl van het noordportaal (de afbeelding is 90° gekanteld). Foto Els van Damme

Internationale wereld

In het leven van Liudger valt mij weer op, hoe klein de wereld in die tijd eigenlijk was voor aristocratische en kerkelijke lieden, of anders gezegd hoe internationaal. Liudger ging net als veel hedendaagse studenten in het buitenland studeren, al was dat toen wel een heel wat moeizamer onderneming dan tegenwoordig. Als twaalfjarige knaap werd Liudger door zijn ouders Thiadgrim en Liafburg naar Utrecht gebracht, naar de Domschool die onder leiding stond van Gregorius, abt van het Utrechtse benediktijnenklooster. Later zou hij over deze Gregorius een vita schrijven, wat hem in een heel recente studie nog de titel 'de eerste Nederlandse literator' opleverde⁵. Toen hij in Utrecht was uitgeleerd, ging Liudger naar de kathedraalschool van York waar Alcuin, de latere raadgever van Karel de Grote, zijn leermeester werd. Hij bleef er een jaar, keerde vervolgens naar Utrecht terug en ging tenslotte korte tijd later nog weer voor drieëneenhalf jaar naar Alcuin. Toen Liudger rond 775 York definitief verliet, werd hij in Utrecht tot priester gewijd en ging hij een tijdje te Deventer werken en later in Friesland (Oostergo, rond Dokkum), tot hij daar rond 784 verdreven werd door de strijd van de Saksen onder Widukind tegen Karel de Grote. Samen met zijn jongere broer Hildegimus ging hij vervolgens op pelgrimstocht naar Rome en naar het beroemde benediktijnerklooster Montecassino, waar ze tweeëneenhalf jaar bleven.

Karel de Grote riep Liudger rond 787 uit Italië terug en stuurde hem eerst naar de Friese kust en vervolgens naar Westfalen om de onderworpen Saksen te bekeren tot het ware geloof. Liudger koos Mimigernaford (het latere Münster) als standplaats, waar hij een kerk en klooster bouwde. Begin negende eeuw werd hij tot bisschop benoemd om in het voorjaar van 809 in de nacht van de 25^e op de 26^e maart in een geur van heiligheid te overlijden. Hij werd begraven in zijn geliefde abdij van Werden.

Het arbeidsterrein van Sint Liudger.

Uit Arnold Angenendt, *Liudger – Missionar, Abt, Bischof im frühen Mittelalter*, Münster 2005, p. 93.

Het Middelnederlandse verhaal

Zoals gezegd weten we het een en ander over Liudger dankzij de vita die zijn neef Altfried over hem schreef, met name over zijn afstamming. Omdat deze familieleden en andere getuigen geraadpleegd heeft, zijn deze feiten historisch wel betrouwbaar. Maar tot het genre van een vita, de levensbeschrijving van een heilige, hoorden ook andere zaken. Een beetje heilige diende velerlei deugden te bezitten en wonderen te verrichten. Een van die deugden wordt uitgedrukt in de topos (vast gegeven in heiligenlevens) van de *puer senex*, de bejaarde knaap. Die topos komt voor in de eerste Latijnse vita van Altfried, evenals in de twee volgende Latijnse vitae die geheel op de eerste steunen zij het met allerlei uitwijdingen. Ook in de Middelnederlandse levensbeschrijving, die de derde Latijnse vita als bron heeft, treffen we deze topos aan. Daar staat (in de hedendaagse hertaling): *Nadat Ludger gedoopt was en allengs leerde lopen en praten, eigende het kind zich het verstand en hart van een oude grijsaard toe, want met volwassen zeden en met een onbezoedeld leven steeg hij uit boven zijn broze kinderjaren (-)*. Eén wonder van Liudger is tot op de dag van vandaag levend gebleven. Op onze fietstochten door het prachtige land van Noord-Groningen waar Liudger nog gepreikt heeft, zijn we meermalen langs Helwerd gekomen, twee onbebouwde wierden in de buurt van Usquert en Warffum. Een gedenksteen herinnert eraan, dat Liudger op die plek de blinde zanger Bernlef zou hebben ontmoet. Volgens Altfried werd Bernlef door de heilige genezen van zijn blindheid, waarna hij zich bekeerde tot het christendom.

De dubbele wierde van Helwerd waar Liudger de bard Bernlef genezen zou hebben van de blindheid. De foto werd in 2007 genomen op de dag dat er een kunstproject werd gepresenteerd.
Foto Gerdis Michielse-Oud

Sint Aegtenconvent

Het verhaal van de blinde bard Bernlef komt niet voor in de enige Middelnederlandse levensbeschrijving die er van Liudger is overgeleverd. Die Middelnederlandse vita bevindt zich in een handschrift in de Koninklijke Bibliotheek in Brussel. Het is niet veel later dan 1481 geschreven en maakt deel uit van een bundel met vijftien heiligenlevens en een verhaal *Vander doernen cronon Ons Heren*. Het is afkomstig uit de bibliotheek van een specifiek nonnenklooster, het Sint Aegtenconvent in Amersfoort. Dit klooster maakte deel uit van de Moderne Devotie, een hervormingsbeweging die wilde terugkeren tot de wortels van het christendom en een evangelisch leven. In die kring ging het bij heiligenlevens niet om de miraculeuze kant van de heiligen, maar om hun deugdzaamheid. De vitae in de bundel moesten de zusters tot voorbeeld strekken. 'Door het wonderdadige te schrappen komt het accent te liggen op de moeite die Ludger zich getroost om de Blijde Boodschap te prediken,' schrijft Ludo Jongen in zijn *Inleiding*.

Jongen werpt ook de vraag op, waarom de Amersfoortse zusters *Dat leven des heiligen bisscop Sante Ludger* in hun verzameling hebben opgenomen. Ook vóór de hervorming bestond er in de Nederlanden immers niet zo heel veel belangstelling voor deze heilige van eigen bodem. In de Groninger Ommelanden, die tot het bisdom Münster behoorden en waar Liudger vermoedelijk kerken had gebouwd in onder meer Warfum, Usquert, Holwierde en Ludgerkerk, zijn wel een paar middeleeuwse sporen van zijn verering te vinden. Zo werd er op het terrein van het vroegere cisterciënzerklooster Klaarkamp een lesteen opgegraven met daarop gekrast een abt en een speelman, die geïdentificeerd zijn als Liudger en Bernlef. In Eppenhuisen in de gemeente Eemsmond (Jongen schrijft ten onrechte 'Eemland'), in Garnwerd, Groningen en Opwierde is in laatmiddeleeuwse luidklokken de naam of beeltenis van Liudger gegoten. In onze streken, in Loenen, is hij afgebeeld op de sluitsteen in het koorgewelf van de dorpskerk. Met de Hervorming verdween de aandacht voor Liudger helemaal. De verering van de heilige kwam pas weer wat op gang met de katholieke herleving in de negentiende eeuw, toen bijvoorbeeld de Sint Ludgerusvereniging (1870) werd opgericht ter bevordering van de onderwijzersopleiding. In 1909 is in Hilversum met steun van deze vereniging de Aartsbisschoppelijke Kweekschool

St. Ludgerus gesticht.⁶ De katholieken van Nederhorst den Berg wijdden hun nieuwe kerk in 1810 niet aan Liudger en zelfs niet aan St Willibrord, de patroonheilige van de oude dorpskerk, maar aan Maria Hemelvaar en de namen van de beide missionarissen kwamen niet voor in het *Liber Memorialis* van de parochie.⁷ De Historische Kring van Nederhorst den Berg is heel wat geschiedbewuster. Sinds 1995 heet zijn kringblad *Werinon*.

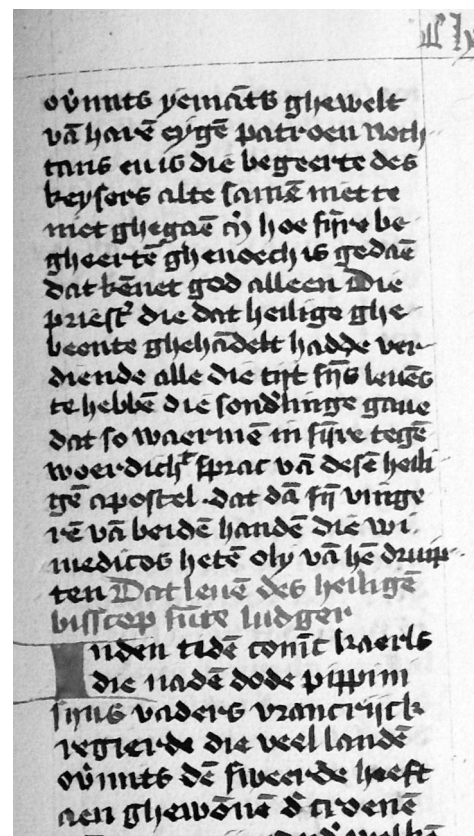
Waarom dan toch Liudgers leven in de bundel van de Amersfoortse nonnen? Jongen veronderstelt, dat de religieuze vernieuwingsbeweging van de Moderne Devotie, die ook was doorgedrongen tot in het bisdom Münster, daar de verering voor deze heilige heeft overgenomen. Hij schrijft: 'Het lijkt niet onmogelijk dat Ludger via het oosten de Lage landen heeft bereikt.'

Zoals gezegd steunt het Middelnederlandse levensverhaal van Sint Liudger op de derde Latijnse vita zonder deze slaafs en letterlijk te volgen. Vrijwel alle wonderen die God tijdens Liudgers leven bewerkstelligde, zijn geschrapd. De Middeleeuwse schrijver merkt zelf op: *Oec so hevet hem Onse Lieve Heer grotelic geëert ende verhoget mit menigherhande miraculen, oec in sinen leven die ic omder corthheit wille oversla*. Wat feiten en dateringen betreft, was hij weinig precies, maar daar ging het hem ook niet om. Zijn doel was niet een geschiedenisboekje te schrijven, maar de zusters te stichten en op te wekken tot een ingetogen en deugdzzaam leven.

Vrome herdenking

Als niet-mediaevist houd ik van boeken als dit. De vertaler en inleider dr. L.E.I.M. Jongen is universitair docent te Leiden bij de sectie oude Nederlandse letterkunde en specialist op het terrein van middeleeuwse heiligenlevens. Hij schrijft helder en toegankelijk (met soms een wel wat al te populaire uitdrukking), zodat ook een groter publiek dit boek goed kan volgen. Het oorspronkelijke verhaal beslaat in de nieuwe uitgave zo'n dertien pagina's, de moderne hertaling eveneens. Het hele boekje omvat 96 bladzijden met, naast de genoemde onderdelen, de *Inleiding* (p. 9-44), een facsimile van het handschrift (p. 73-86) en een drietal Appendices, waaronder een stukje over de vraag waar Liudger werd geboren.

We hebben in TVE de 1200^e sterfdag van Liudger jammer genoeg stilzwijgend voorbij laten gaan. Als heilige van eigen bodem met een indrukwekkende staat van dienst, een vita door zijn neef die ook uit deze regio stamde en een Middelnederlandse levensbeschrijving afkomstig uit Amersfoort, had hij dat wel verdiend. Maar met dit artikel naar aanleiding van het boek van Ludo Jongen en met de *Lieu de memoire* van Els van Damme elders in dit nummer, proberen we het een jaar na zijn 1200^e sterfdag goed te maken. De heilige mag toch een beetje tevreden zijn met zoveel vroomheid. Wie meer van hem wil weten en het ook leuk vindt om zo'n Middelnederlandse tekst te lezen en de context ervan te leren kennen, kan terecht bij de boekhandel of bij uitgeverij Verloren.

Facsimile van een deel van een pagina uit het Middelnederlandse handschrift.

(Koninklijke Bibliotheek, Brussel)

***Het leven van de heilige bisschop Sint Ludger.
De Middelnederlandse tekst uitgegeven, hertaald en ingeleid door Ludo Jongen.
Hilversum 2009 ISBN 978-90-8704-089-5. Prijs: € 13.***

Deze tekst verschijnt ook als artikel in TVE 2010/1.

Noten

¹ Zie van hem: Arnold Angenendt, *Liudger. Missionar, Abt, Bischof im frühen Mittelalter*. Münster 2005.

² Zie hiervoor bijvoorbeeld Piet Leupen, 'Werinon, Willibrord en Liudger'. In: *TVE* 1997, p 154-169.

³ Zie ook: Klaes Sierksma, 'Liudger Thiadgrimszoon bij de Muider Berg ca. 780', in: *TVE* 1996, p 62-66.

⁴ Zie G.W. Verheul, 'Het raadsel van de oude Willibrordkerk', in: *TVE* 1993, p 70-71. Els N.G. van Damme, 'De familie van Aemstel en de strategische Berg Ter Horst', in : *TVE* 2007, p 13-21. Els N.G. van Damme, 'De Willibrordkerk in Nederhorst den Berg. Nieuw licht op de vroegste geschiedenis', in: *TVE* 2008, p 11-20. Zie ook de *Lieu de memoire* van Els van Damme in dit nummer van *TVE*.

⁵ Marco Moster, *In de marge van de beschaving. De geschiedenis van Nederland, 0-1100*, Amsterdam 2009.

⁶ Zie voor de Ludgerus Kweekschool: Treesje Ruhe e.a. (red.), *Onderwijs in Hilversum – van dorpsschool tot Media Academie*, Hilversum 2005.

⁷ Vriendelijke mededeling van Jan Baar, onder meer auteur van een studie over de bouw van de katholieke kerk van Nederhorst den Berg en redacteur van *Werinon*.